

ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА. РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

УДК 37.091.4:37.014.3:37.3.011.33

Світлана БРИЧОК,

кандидатка педагогічних наук, доцентка
кафедри педагогіки початкової освіти
Рівненського державного гуманітарного університету

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ДИТИНИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті актуалізовано ідеї В. Сухомлинського стосовно методики вивчення дитини. З'ясовано, що, за В. Сухомлинським, методика вивчення дитини включала: вивчення загального фізичного розвитку дитини, стану її здоров'я, захворювання; вивчення сім'ї – батька, матері, братів, сестер, дідусів і бабусь, заняття батьків, побутових умов учня; вивчення темпераменту, характеру, самооцінки, емоцій, волі особистості, розвитку сприймання, мислення, почуттів, інтересів, прагнень, вольових процесів дитини. Запропонована педагогом методика передбачала також вивчення дитини як суб'єкта навчальної діяльності, аналіз інтелектуальних рис, ціннісних орієнтацій та мотивів поведінки. Педагог обґрунтовував доцільність дослідження моральних та духовних якостей дитини, моральної вихованості учнів, рівня їхнього культурного розвитку.

Доведено, що ідеї та методичні напрацювання В. Сухомлинського стосовно вивчення дитини не втратили актуальності й у наш час.

Ключові слова: В. Сухомлинський, методика вивчення дитини, Нова українська школа, підготовка вчителя.

В статье актуализированы идеи В. Сухомлинского относительно методики изучения ребенка. Выяснено, что, за В. Сухомлинским, методика изучения ребенка включала: изучение общего физического развития ребенка, состояния его здоровья, заболевания; изучение семьи – отца, матери, братьев, сестер, дедушек и бабушек, занятия родителей, бытовых условий ученика; изучение темперамента, характера, самооценки, эмоций, воли личности, развитие восприятия, мышления, чувств, интересов, стремлений, волевых процессов ребенка. Предложенная педагогом методика предусматривала также изучение ребенка как субъекта учебной деятельности, анализ интеллектуальных черт, ценностных ориентаций,

мотивов поведінки. Педагог обґрунтовував целесобразність изучения моральных и духовных качеств ребенка, моральной воспитанности учеников, уровня их культурного развития.

Доказано, что идеи и методические наработки В. Сухомлинского относительно изучения ребенка не потеряли актуальности и в наше время.

Ключевые слова: В. Сухомлинский, методика изучения ребенка, Новая украинская школа, подготовка учителя.

In article we actualized V. Sukhomlynskyi's ideas regarding the method of studying a child. Also we proved that according to the state standard of higher education of Ukraine in the specialty «013 Elementary education» of the higher education degree «bachelor» program results of training in the section «Professional Skills» stipulates that the modern elementary school teacher should have «methods of studying individual peculiarities of course elementary school students» as well as «make a psycho-pedagogical characteristic for the student and the class». And in the Professional standard «Elementary school teacher of elementary education» in the description of work functions of the teacher provides «the ability to organize and conduct pedagogical diagnostics of the student», which includes the teacher's knowledge of «means of pedagogical diagnostics of social, moral qualities of the student's personality».

Author was found that the method of studying the child, substantiated by the principal of Pavlyshka Secondary School, included: studying the general physical development of the child, his state of health, illness; studying the family – father, mother, siblings, grandparents, parenting, student living conditions; study of temperament, character, self-esteem, emotions, will of personality, development of perception, thinking, feelings, interests, aspirations, volitional processes of the child. V. Sukhomlynskyi's method of studying the child also included the study of the child as a subject of educational activity, the study of intellectual traits,

value orientations, motives of behavior. The teacher substantiated the need to study the moral and spiritual qualities of the child, the moral education of students, the level of their cultural development.

V. Sukhomlinskyi believed that the study of the child's personality is an important task of the teacher, a peculiar result of which is the conclusion of the psychological and pedagogical characteristics of the student. At the same time, Vasily Sukhomlinskyi warned that the characteristic should not reflect the discipline and behavior of the student, because it is unnecessary, and sometimes, a harmful moment.

Author proved that the ideas and methodological works of V. Sukhomlinskyi concerning the study of the child have not lost their relevance in our time.

Key words: *V. Sukhomlinskyi, method of studying a child, New Ukrainian school, teacher training.*

Постановка проблеми. За Концепцією Нової української школи, місія нової школи полягає, зокрема, у тому, щоб «розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини», позаяк «кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями» [6, с. 14]. Здійснити це можливо лише тоді, коли педагог знатиме дитину, вивчатиме особистість кожного учня та володітиме методикою такого вивчення.

Видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський досконало знав особистість кожного учня, розробив й перевіряв на практиці методику вивчення психофізіологічних, психічних, особистісних особливостей дитини. Аналіз його праць, у яких описана методика вивчення дитини в Павлівській середній школі, дає змогу не лише заглибитися в сутність доволі складних психолого-педагогічних явищ й процесів, зрозуміти їх глибинні механізми, а й актуалізувати досвід педагога.

Без знань про людину, був переконаний педагог, освіта не може бути повною. Таким чином, актуалізація ідей В. Сухомлинського дасть змогу сучасному вчителю Нової української школи ефективно здійснювати методику вивчення дитини й використовувати її результати у своїй професійній діяльності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Спадщина В. Сухомлинського є предметом аналізу багатьох дослідників. Найбільш системно погляди педагога проаналізовані І. Бехом, О. Савченко, О. Сухомлинською, В. Федяєвою та ін. [11; 13]. Можливості творчого використання досвіду Василя Олександровича у практиці сучасних закладів освіти проаналізовані у працях Л. Головка, Л. Заліток, О. Петренко та ін. [2; 3; 8].

Проблемі вивчення учня у спадщині Василя Олександровича присвячені наукові розвідки С. Бричок [1], О. Міхна [4; 5] та ін. Зокрема, Олександр Міхно вивчав роль психологічного семінару Павлівської середньої школи у вивченні особистості учня, а також прослідкував еволюцію поглядів педагога на психолого-педагогічну характеристику учня.

Метою статті є актуалізація поглядів Василя Сухомлинського на методику вивчення дитини задля їх творчого використання в підготовці вчителя для Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. У державному стандарті вищої освіти України зі спеціальності 013 «Початкова освіта» ступеня вищої освіти «бакалавр» програмними результатами навчання в розділі «Професійні вміння і навички» визначається, що сучасний учитель початкової школи повинен володіти «методиками вивчення індивідуальних особливостей перебігу пізнавальних процесів учнів початкової школи» та знати «стратегії їх урахування в процесі навчання, розвитку й виховання учнів», а також «складати психолого-педагогічну характеристику на учня та клас» [10]. Окрім цього, до Професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу середньої освіти» (затверджений 10 серпня 2018 року) в опис трудових функцій вчителя включено «здатність до організації та проведення педагогічної діагностики учня» [9], що передбачає знання «засобів педагогічної діагностики соціальних, моральних якостей особистості учня», «вивчення динаміки формування соціальних, моральних якостей особистості учня» [там само].

Однак на сьогодні, на жаль, є окремі так звані «гаранти освітніх програм», які чомусь вирішили, що знання дитини майбутнім учителям непотрібні, натомість пропонують у навчальні плани підготовки бакалаврів увести по п'ять навчальних дисциплін із культури мовлення, літературної освіти, риторики тощо, аби забезпечити себе годинами. Ми жодним чином не применшуємо важливості зазначених дисциплін, але вважаємо вкрай недоречним, навіть шкідливим вводити їх за рахунок предметів психолого-педагогічного циклу, зокрема навчальної дисципліни «Методика психолого-педагогічного вивчення дитини», яка з 90-х рр. ХХ ст. викладалася майбутнім учителям початкової школи. Вважаємо, що актуалізація ідей видатного українського педагога Василя Сухомлинського щодо необхідності і важливості вивчення дитини є на часі і, можливо, стане додатковим аргументом у відстоюванні блоку психолого-педагогічних дисциплін у навчальних планах.

Василь Сухомлинський був переконаний у тому, що «без знання дитини нема школи, нема виховання, нема справжнього педагога і педагогічного колективу» [18, с. 449], позаяк «знати дитину – це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки, де сходяться всі нитки педагогічного керівництва шкільним колективом» [18, с. 441].

Величезним недоліком сучасної йому системи освіти педагог уважав той факт, що в навчальних планах школи й педагогічних інститутів був відсутнім предмет «Людинознавство». «Людинознавством має бути пройнята вся навчально-виховна робота школи й вузу», – переконував педагог і у статті «Думки про шкільне виховання» (1968) [14, с. 392]. А в статті «Что такое добро и зло» педагог зазначав: «Ніхто не змусить мене відмовитись від переконання: головним предметом у радянській школі має бути людинознавство. І не лише в школі, але і в кожному інституті. Для мене у школі це головний предмет» [12, с. 8]. Педагог був переконаний, що вчителі повинні знати своїх учнів, їхній духовний світ, уміти виховувати волю і характер, розвивати пам'ять, при цьому у відомій книзі «Сто порад учителю» зауважував: «Пам'ятайте, що нема й бути не може абстрактного учня» [20, с. 436–437].

Найважливіше завдання школи В. Сухомлинський вбачав у тому, щоб «розпізнати, виявити, розкрити, виростити, виплекати в кожного учня його неповторно індивідуальний талант ...», причому педагог наголошував: «Ми з особливою увагою

вивчаємо інтереси і задатки дітей» [16, с. 96]. Починаючи саме з дитинства, необхідно все робити для того, аби тільки в дорослому житті не було жодного невдахи, жодної ні до чого не здатної людини. Без вдумливого, індивідуального, творчого вивчення кожного школяра, кожного хлопчика, кожної дівчинки таке завдання вирішити неможливо.

Педагог переконував, що вчителю насамперед «треба побачити, пізнати, зрозуміти дитину... Пізнайте її такою, якою вона є. Не намагайтеся змінити, переломити, перебудувати те, що створила в своїй таємничій майстерні природа...» [17, с. 214] (*виділено В. Сухомлинським – С. Б.*). Розуміння особистості, особливостей її пізнавальної, емоційної, поведінкової, мотиваційно-потребової сфери дає вчителям можливість адекватно планувати систему освітніх заходів, зрозуміти окремі особливості поведінки і психічних властивостей учнів.

Вивчення дитини педагог радив розпочинати зі збору загальних відомостей про учня, про стан його здоров'я, захворювання, загальний фізичний розвиток: «Коли ми переконалися, що все духовне життя і особливо розумова праця дитини залежать від її здоров'я, фізичного розвитку, ... наш колектив вирішив починати вивчення дитини саме з вивчення її здоров'я» [18, с. 444].

У грудні 1964 р. у трьох номерах «Учительской газеты» було надруковано статтю В. Сухомлинського «На нашій совісті – людина», в якій педагог, зокрема, ділився досвідом вивчення дитини колективом Павлівської середньої школи: «Ми намагаємося знати про дитину якнайбільше: яке в неї здоров'я, які особливості її організму, як дитина мислить, відчуває, сприймає навколишній світ» [17, с. 203].

У процесі вивчення учня павлівський педагог особливо вагомого значення надавав ролі сім'ї у становленні особистості дитини. Він був переконаний, що для того, аби «добре вивчити дітей, треба добре знати сім'ю – батька, матір, братів, сестер, дідухів і бабусь» [19, с. 19]. Адже «дитина – дзеркало сім'ї; як у краплі води відбивається сонце – так у дітях відображається моральна чистота матері й батька» [17, с. 29].

Методику вивчення індивідуально-типологічних особливостей учня, систему вивчення темпераменту, характеру, самооцінки, емоцій, волі особистості, запропонованих Василем Олександровичем, знаходимо в багатьох його працях, зокрема: «На нашій совісті – людина», «Серце віддаю дітям» та ін. [17, с. 19]. Приміром, у праці «Духовний світ школяра» педагог на величезному фактичному матеріалі проаналізував інтелектуальну, моральну, естетичну сферу особистості учня на різних вікових етапах розвитку. На численних прикладах ним проаналізовано особливості розвитку сприймання, мислення, почуттів, інтересів, прагнень, вольових процесів дитини [15].

Запропонована педагогом методика вивчення дитини передбачала й вивчення учня як суб'єкта навчальної діяльності, тобто досліджувалися його інтелектуальні й вольові риси, ціннісні орієнтації, мотиви поведінки.

Педагог настійливо радив учителям вивчати також і моральну вихованість учнів. Зокрема, про це йдеться в праці «Розмова з молодим директором школи» (бесіда п'ята «Про деякі питання морального виховання») [18].

Досить актуальним у контексті підготовки вчителя для Нової української школи вважаємо положення

статті Василя Олександровича «Педагогическая характеристика ученика» (1953) про те, що «індивідуальні особливості учня не є чимось незмінним, сталим. Вони постійно змінюються, відповідно, повинна постійно якимось змінюватися й педагогічна характеристика учня. Вона має передбачати перспективи розвитку учня в майбутньому, перспективи його росту. Головною в педагогічній характеристиці має бути вказівка на те, як розвиваються здібності учня і що ще треба зробити вчителю, щоб учень краще завоював програмовий матеріал» [7, с. 220].

Особливо актуальною вважаємо сьогодні думку Василя Сухомлинського з приводу того, що в педагогічній характеристиці не варто відображати дисципліну і поведінку учня, тому що це непотрібний, а інколи й шкідливий, момент. Василь Олександрович наводив яскраві, емоційні приклади негативної ролі педагогічних характеристик у житті школярів [7]. Педагог уважав, що «педагогічні характеристики повинні бути підсумком уважного вивчення індивідуальних особливостей учнів. Тільки в такому випадку вони будуть корисні вчителю для подальшої його роботи з учнями» [там само, с. 220].

Педагог не лише обґрунтував необхідність вивчення особистості учня, він визначив залежність розвитку особистості дитини від знань учителя про особистість учня. Василь Олександрович практичною діяльністю довів, що педагог повинен знати свого учня, стан його здоров'я, умови життя й індивідуальні риси, адже це впливає на якість освітніх досягнень. В. Сухомлинський наголошував, що важливо вивчати психологічні особливості дитини, її розумовий розвиток, моральні та духовні якості, а також культуру.

Висновки. Таким чином, наше дослідження довело, що педагогічні ідеї В. Сухомлинського щодо необхідності вивчення дитини не втратили актуальності й у наш час. Вони мають знайти відображення в практиці викладання навчальних дисциплін у закладах вищої педагогічної освіти, позаяк досвід педагога, запропонована й перевірена на практиці методика вивчення дитини дасть змогу не лише знайти відповіді на питання, які висуває суспільство до школи, але й ефективно та якісно упровадити професійний стандарт учителя початкових класів Нової української школи.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні доцільності творчого використання спадщини В. Сухомлинського при формуванні мотивації студентів педагогічних спеціальностей до навчання в закладі вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бричок С. Б. Проблема вивчення особистості школяра у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського / С. Б. Бричок // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць. – Хмельницький : ПП Балук І. Б., 2011. – Вип. 10. – С. 76–78.
2. Головка Л. О. Творча реалізація педагогічних ідей В. Сухомлинського та родинне виховання в сучасній школі / Л. О. Головка // Упр. шк. – 2014. – № 34/36. – С. 79–81.
3. Заліток Л. М. Творче використання ідей В. Сухомлинського під час роботи з книжкою в практиці сучасних навчальних закладів / Л. М. Заліток // Освіта Донбасу. – 2010. – № 6. – С. 10–16.
4. Міхно О. Еволюція поглядів В. Сухомлинського щодо психолого-педагогічної характеристики учня/

О. Міхно // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка]. – 2013. – Вип. 123 (1). – С. 228–233. – (Серія «Педагогічні науки»).

5. Міхно О. П. Психологічний семінар В. Сухомлинського та його роль у вивченні особистості учня / О. П. Міхно // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. – 2014. – Вип. 1.46. – С. 89–97. – (Серія «Педагогічні науки»).

6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. URL : <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczija.pdf> (дата звернення: 01.08.2019).

7. «Обережно: дитина!»: В. О. Сухомлинський про важких дітей : тематич. зб. / упор. Т. В. Філімонова ; за ред. О. В. Сухомлинської. – Луганськ : Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. – С. 214–224.

8. Петренко О. Б. Творче використання досвіду В. Сухомлинського в сучасній сімейно-родинній і шкільній практиці / О. Б. Петренко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Рівне, 2001. – Вип. 17. – С. 118–125.

9. Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу середньої освіти» [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1143732-18> (дата звернення: 02.08.2019).

10. Стандарт вищої освіти [Електронний ресурс]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha_naukovo-metodychna_rada/proekty_standativ_VO/013-pochatkova-osvita-bakalavr-21.09.7.doc (дата звернення: 01.08.2019).

11. Сухомлинская О. В. Идеи и свершения Василия Александровича Сухомлинского (1918 –1970) / О. В. Сухомлинская // Советская педагогика. – 1988. – № 9. – С. 11–17.

12. Сухомлинский В. А. Что такое добро и зло / В. А. Сухомлинский // Свободное воспитание. – М. : ВЛАДИ, 1993. – Вып. 3. – С. 2–8.

13. Сухомлинська О. В. Школа Сухомлинського у Павлиші – погляд крізь призму часу : науково-популярне видання / О. В. Сухомлинська. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 124 с.

14. Сухомлинський В. О. Думки про шкільне виховання / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 5. – С. 378–392.

15. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 209–400.

16. Сухомлинський В. О. Людина неповторна / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 5. – С. 80–96.

17. Сухомлинський В. О. На нашій совісті – людина / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 5. – С. 203–217.

18. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 4. – С. 393–629.

19. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 7–282.

20. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419–655.

Дата надходження до редакції: 06.08.2019 р.

УДК 37.091.4:[37.042:612.821.3]

Наталія ДАВИДЮК,

кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти, методистка Рівненського ОІППО

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПРАЦЯХ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті визначені та охарактеризовані психолого-педагогічні умови розумового виховання дітей у працях В. О. Сухомлинського, які є актуальними для сучасної освіти. Психолого-педагогічні умови включають сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів і засобів педагогічної діяльності, що ґрунтуються на закономірностях розвитку особистості дитини, створенні психологічно комфортного та безпечного середовища.

Ключові слова: розумове виховання, інтелектуальна праця, психолого-педагогічні умови, заклад освіти.

В статті определены и охарактеризованы психолого-педагогические условия умственного воспитания детей в трудах В. А. Сухомлинского, которые актуальны для современного образования. Психолого-педагогические условия включают совокупность объективных возможностей содержания, форм, методов, приемов и средств педагогической деятельности, основанные на закономерностях развития личности ребенка, созданы психологически комфортной и безопасной среды.

Ключевые слова: умственное воспитание, интеллектуальный труд, психолого-педагогические условия, учебное заведение.